

HORNYÁNSZKY GYULA EMLÉKEZETE.*

(1869—1933.)

1.

Hornyánszky Gyula korai, váratlan halála társaságunkat szeretett, nagyrabecsült elnökétől, a magyar tudományos élet vezérkarát pedig egyik legmarkánsabb vezető-harcosától fosztotta meg. Szinte nehéz még elképzelnünk is, hogy az a nagy energiaforrás, a sokoldalú érdeklődésnek és a tudományos, továbbá a közéleti aktivitásnak az a páratlan lendülete, melyet Hornyánszky jelentett, ma már csendesesen pihen a farkasréti temetőben. Amikor élete művének nyomtatásban megjelent emlékeit most újból áttanulmányoztam, hogy az alkalomparancsolta egyoldalúsággal, *társaságunk célkitűzése szempontjából* szellemi fejlődését vázolhassam, az ezer meg ezer apró betű mögül úgy rajzolódott lelki szemeim elé tudós egyénisége, mint valami archaikus egyszerűségű, egyetlen hatalmas sziklatömbből nagy vonásokkal kifaragott harcos-szobor. Hornyánszky, a jó barát, a társaságbeli ember tudvalevőleg mindig közvetlen, szellemes, éppen ezért élvezetes társalgó volt s, ha évődés közben a különben félelmetes kritikusként az éppen célbavett fonákra védhetetlenül lesújtó szikrázó ötletessége néha meg-megvillant is, az ilyenkor csak játékszámbe ment — nem akart fenyegetés lenni. Mint férj és mint családapa egyike volt a leggyöngédebbeknek, legszeretőbbeknek; aki pl. kis unokájával látta őt foglalkozni, az alig tudta hirtelenében elképzelni, hogy ugyanaz az ember a tudományos fórumon a kérlelhetlenségig szigorú kritikusa, valóságos pörölye lehet minden olyan megnyilatkozásnak, melyet a saját — igen magasra tűzött — tudományos eszményeivel összeegyeztetni éppen a tudomány érdekében nem tudott vagy nem akart. Mert ugyanó a tudományos és közéletben a tudásbeli felkészültség és erkölcsi bátorság páncéljával állig vértezett, mindig harcrakész, legtöbbször a támadást be sem váró rettenthetetlen bajvívó, néha baj kereső volt, aki a maga meggyőződésének, az éles elméje által ösbizonyosságként felismert igazságának védelmében nem nézett sem jobbra, sem balra, lett légyen szó akár elvekről, akár az elveket

¹ Felolvastatt a Magyar Társadalomtudományi Társulat 1933. nov. 3.-i ülésén.

képviselő személyekről. Ezt a harcos Hornyánszkyt látom *egyetlen* sziklatömbből faragottnak, mert legjellemzőbb vonásai, noha egyébként igen tanulságos fejlődésen ment át, tudományos pályafutásának évtizedei alatt alig változtak. Ritkaság egy ennyire gazdag és — felületesen nézve — ennyire szétágazni látszó tudós életműben az a szigorú lelki egység, mely — a leglényegesebb vonások szemszögéből nézve — Hornyánszky esetében minden nehézség nélkül megfigyelhető. S a jellembeli lényeges vonások mellett — ezt a megállapítást már most előlegezhetjük — döntő szerepet játszik nála az a *szociológiai szemléletmód*, amelynek figyelemmel kísérése ez alkalommal legfőbb feladatunk lesz: könnyű lesz rámutatnunk, hogy ennek az egyébként is átfogó szempontnak mindenütt jelenvalósága mennyire hozzájárul Hornyánszky élete műve *eszméi* egyöntetűségének biztosításához.

A 26 éves Hornyánszkynek 1895-ben jelent meg *A classica-philologia mint történetírás* c. történetbölcseleti értekezése.¹ Nem ez az első nyomtatásban megjelent munkája, amennyiben előzőleg már írt egy nagyobb tanulmányt Pindarosról² s egy másikat Thukydides és a szofisták kapcsolatáról.³ Mégis az igazi elsősülöttnek a terjedelmes történetbölcseleti értekezést tekinthetjük elsősorban azért, mert ebben már — in nuce — valóban megtaláljuk a későbbi Hornyánszky legjellegzetesebb vonásait. Az a program, amelyet ez alkalommal kifejtett, érvényben maradt számára egész későbbi tudós pályája folyamán. Sőt — amint ez fiatal tehetségeknél jellemző módon nem egyszer előfordul — a meginduláskor először tisztázott, az önmaga előtt is felfedezésszámba menő programnak messzenyúló perspektívájától mintegy megmámorosodva azt annyira tágasnak, annyira sokat markolólnak méretezte, hogy a megvalósítás szükségszerűleg nem férhetett bele egyetlen tudós pályának akármilyen gazdag tartalomra berendezett kereteibe sem. E program alapos ismerete nélkül a későbbi Hornyánszky megértése hiányos lenne, éppen ezért kissé részletesebben kell vele foglalkoznunk.

Az értekezés — mint mondani szokták — egyáltalán nem olvastatja magát. A beléjük gyömoszólt tartalomtól, az eszmék és célzások zsúfoltságától egyensúlyukat veszített körmondatok úgy torlódnak egymásra, mint az ősi ciklopszfalak csiszolatlan, kötőanyag nélkül egymásra hányt kövei. Hornyánszky, bár írói készsége idők folyamán sokat fejlődött, később sem becsülte sokra az írásnak mesterségbeli részét: a csiszoltságot, a simaságot biztosító apró műfogások nem nagyon érdekelték őt, aki elsősorban

¹ *A classica-philologia mint történetírás*. Történetbölcseleti értekezés. Bpest, 1895. (Ehhez előtanulmányként megjelent az *Athenaeum* 1894-i évfolyamában: *A classica-philologia, mint társadalom-tudomány*.)

² *Pindaros*. Tanulmány. Bpest, 1891.

³ *Thukydides és a sophistika*. Szabadka sz. kir. város községi fög. értesítője az 1891/92. tanévről.

a mondanivalójával, nem pedig annak formai elemeivel kívánta Peitho istenasszonyt — a meggyőzés istennőjét — a maga oldalára állítani. Amit azonban ebben az értekezésében, éppen a feldolgozás formai részét illetőleg megfigyelhetünk, az úgy hat, mint valami szilaj őserő gátnélküli tobzódása: Hornyánszky egyetlen kézlegyintéssel tolja félre az írásművészet minden magát kellettő cicomáját, de félretol még sok minden mást is. Így eltakarítja az útból, *a maga útjából*, a klasszika filológia hagyományos célkitűzését s a XVIII. sz. racionalistáinak optimizmusára emlékeztető fiatalos önbizalommal nekigyürkőzik, hogy ledöntse a trónról a korszak minden rendű és rangú filológusainak elismert bálványát, a «német» klasszika filológia módszerét. A programm ugyanis — s ez Hornyánszky vérmérsékletét tekintve, annyira természetes — egyúttal támadás, vagy — pontosabban — lázadás, szabadságharc az uralkodó «német» klasszika filológia zsarnokinak érzett módszere ellen, amely a filológus Hornyánszkyt — ő legalább úgy érezte — gúzsba kötné s ezzel tudományos meddőségre kárhozná. A lázadás egyik sokat mondó jele, hogy az ifjú tudós külföldi tanulmányútján *célzatosan* elkerüli Németország egyetemeit és kutató intézeteit s inkább a franciáknál és az angoloknál keres egész életre szóló termékenyítő élményeket; egy másik jele, hogy értekezését «hálás tanítványként» az ókori társadalmi elméletekkel behatóan foglalkozó Medveczky Frigyesnek ajánlja, nem pedig az akkori magyar klasszika filológia valamelyik vezéregyéniségének. Ezek az apróságok a legnagyobb öntudatosságot mutatják s egyúttal félreérthetetlenül jelzik azt az eltökélt szándékot, hogy a filológus-gyermekcipőkből alig kinőtt hősünk minden gyámkodást elhárítva véglegesen a maga lábára kíván állni.

Az akkori Hornyánszky a klasszika filológiát, nem sokat törődve a történelem és filológia külön-külön jellegével, a kétfajta szemléletmódnak egyébként általa is elismert, később éppen általa is aprólékosan kifejtett mélyreható eltéréseivel, szinte egynek veszi a történelemmel, közelebről a művelődéstörténettel, ami már akkor nagyon közel állt elgondolásában a szociográfiához. Természetes, hogy ilyen tárgyszemlélet mellett börtönnek érzi azt a szinte rutinná merevedett «német» filológiai módszert, melynek célkitűzése túlnyomóan formális jellegű volt. Általában olyan módszer, melyet mindenki jól-rosszul elsajátíthat s azután dolgozhatik vele, neki nem kell. Elismeri, hogy a német «tudományos militarizmus» — ez a kifejezés tőle való — kitűnő eredményekre hivatkozhatik, de nem tudja neki megbocsátani, hogy mindenkit egyazon módszer szupremáciája alá kényszerítvén, éppen ezzel megöli az egyéni problémalátást. Hornyánszky úgy érzi, hogy az «egyszerűen átvett meggyőződés, vagy vakon követett rutin» helyett mindenkinek, aki tudományhoz nyúl, első kötelessége, hogy tisztázza *a maga célját* s ennek megfelelően állapítsa meg *a maga módszerét*. Mert tudósnek lenni nem foglalkozás; ehhez a «mesterséghez» filozófia is kell, ami az ő szemében «a pusztá tényeket túlszárnyaló szabad gondol-

kozás legegységesebb kifejezése». S évtizedek múlva is nyomatékosan fogja hangsúlyozni, hogy az igazságkeresésnek utolsó forrása a tudós személye a maga tehetségével, kezdeményezésével, idegen segítséget nem kérő, idegen feszélyezést nem tűrő autarkeiájával».

Ennek a nagy harci felkészültségnek és támadó kedvnek végső magyarázatát adják a további elmélekdedések. Hornyánszkyt nem elégti ki a formális kritika, a verbális interpretáció, az enciklopédikus gyűjtő szorgalom és a kézikönyveket halmozó fáradhatatlanság buzgalma — röviden azok az *előkészítő műveletek*, amelyeknél a német klasszika filológia akkor rendesen megállt. Mindezt nem nézi le s később, amikor az alapvető felkészültség iránti érzék az újabb nemzedékben fogyatkozni kezdett, külön is a védelmére kelt; de amikor e tevékenységi kör fontosságát elismeri, ugyanakkor hangsúlyozza e tudáskonceptió elégtelenségét is. Az ő célja, hogy tudományszakát, mint a maga leendő munkaterületét, felszabadítsa «az egyéninek durva empirizmusa» alól s hogy főleg a görög történelemnek oly gazdag aratással bízható területén «a történet dynamicus mozzanatainak az őt megillető helyet» biztosítsa. Amint tárgyába belemelgszik, mindig pontosabb és pontosabb lesz: azt kívánja, hogy a filológus előtt is a «fődolog annak a *társadalmi egésznek* a megértése maradjon», amelyhez csak absztrakcióval juthat el. Majd végül kirobban belőle a felszabadító ige, melyet annyiszor fog még hangoztatni: «a classica philologia is ismerje meg a szociológia eredményeit».

Álljunk meg egy pillanatra ennél a kijelentésnél, melyet egy ma már porladó kéz közel négy évtizeddel ezelőtt vetett papirosra. Az «idegenben járó szempontkeresés és ismeretszerzés», a *transzcendencia*, amint magát később kifejezte, mint tudatos követelmény íme már pályája legkezdetén érvényes számára. Már ekkor tisztában volt azzal, hogy ezen a réven olyan összefüggésekre lehet figyelmes, a társas életnek olyan formái, tényezői, funkciói világosodhatnak meg előtte, amelyeket csak magából az anyagból a legélesebb megfigyelő képesség sem tudna kibontakoztatni. Úgy érezte, hogy a klasszika filológiát, mint történeti disciplinát, éppen elsősorban a szociológia lendítheti ki a formális nyelvészeti és esztétikai szempontoknak egyoldalú kultiválásából. Ma ez a gondolatmenet magától értetődő: akkor szinte forradalmi jellegű volt. Az ifjú Hornyánszky erkölcsi bátorsága, a kéréletetlen igazságkeresésnek következményekkel nem törődő óvatlansága kellett ahhoz, hogy egy kezdő kiálljon a küzdőterre s hadat üzenjen mindannak, amit maga körül uralkodó áramlatnak látott. A további fejlődés azonban neki adott igazat.

Állásfoglalásához egy külső és egy belső, egymással egyébként összefonódó ok segítette hozzá. A külső ok a szeme előtt lebegő kutatási terület jellege, a belső pedig saját egyéniségének ekkor már szinte kibontakozott uralkodó vonása. Nézzük először az egyiket, majd a másikat.

Hornyánszky gondolatban már ekkor eljegyezte magát a görög tör-

ténelemmel, amire befolyással lehetett az is, hogy éppen ezen a kutatási területen remélhette a maga egyéni hajlamainak is a legszabadabb érvényesülését. A görög történelem természetszerűleg lezárt egység s, ha a szociológia — legáltalánosabb fogalmazásban — a társadalmak keletkezésének, életének és felbomlásának törvényeit kutatja, akkor a szóbanforgó tanulságok leszűrésére valamely lezárt történeti szakasz sokkal alkalmasabbnak látszik, mint a még forrongásban vajúzó. Ehhez járul a görög történelem jelenségeinek szinte példátlan szemléletessége: a kisterületű, áttekinthető életű, aránylag egyszerű szerkezetű görög városállamok életében a társadalmi erők játéka még a sokszor fölülte szűkszavú forrásokon át is olyan világosan megfigyelhető, mint a közvetlenül a mezítelen bőr alatt mozgó izmok működése. Mindez éppen a szociológus számára szembe-tűnőbbben tanulságosabb lehet, mint pl. a gigászi római birodalom császár-kori társadalmának összetettebb s éppen ezért rejtettebb erői, vagy akár a modern társadalmaknak sokszor szétbogozhatatlan komplikáltsága. Aki-nek az ilyen problémák meglátására egyáltalán fogékonyága van, annak számára a görög történelem — főleg társadalom-morfológiai és lélektani szempontból — valóságos kincsesbánya. Hornyánszky már ebben az értekezésében hirdeti s mindvégig hirdetni fogja, hogy az államot megelőző és az államot túlélő társadalomnak az ókori népeknél, főleg a görögöknél jóval nagyobb volt a jelentősége, mint nálunk: az ókori élet közös elemei dominálőbbak, az ókori szocializmus, mint magát kifejezi, aequalisálőbb jellegű volt. Nincs a görög életnek egyetlen olyan jelensége, melyet a közös élet egységéből kiszakítva megérteni lehetne: ez érvényes még az eszmék végtelen birodalmában kalandozó szépirodalomra és filozófiára, továbbá a polistól annyira elválaszthatatlan vallásra is, még inkább érvényes pl. a kispolgár életrendjére, általában természetünknek röghöz kötöttebb megnyilvánulási formáira.

A belső ok Hornyánszky tudós egyéniségének már akkor megnyilvánuló «*faculté maitresse*»-e. S itt nemcsak arra a makroszkopikus szemléletmódra gondolok, ami arra ösztökélte, hogy mindig, a legkisebb részletben is *az egész* törvényszerűségeit keresse (amely szemléletmód nélkül szociológus el sem képzelhető), hanem egy másik, még jellegzetesebb tulajdonságára: Hornyánszky ugyanis minden alkalommal a múltat a jelenen, a jelent a múlton keresztül látta. Szeme — hogy egy shakespearei kifejezést variáljak — mindannyiszor, ha társadalmi problémával került szembe, a jelenből az ókorba s az ókorból a jelenbe villant. Ha pl. a modern parlamentekről beszél, akkor az antik-görög népgyűlés jut eszébe s, ha a népgyűlést akarja megérteni, akkor felhasználja a modern parlamenti élet tanulságait. Már a fiatal Hornyánszky azt követelte — s majd mindvégig követelni fogja, — hogy a filológus-történész a jelen problémáin gyakorolja és tökéletesítse valóságérzékét, mert enélkül nem értheti meg a múltat, s viszont az ókor problémáin fejlesztett látásával segítse megragadni

a bonyolultabb modern problémák mélyén az ősi lényegét. A német típusú szobatudós sok mindenre jó lehet, de erre a feladatra semmiképpen sem: az ilyesmihez a legjobb iskola a közszereplés.

Ezzel a követelménnyel Hornyánszky megint a dolog lényegére tapintott: a szociológiai gondolkozásmód ugyanis minden történetit egyúttal a jelenre is vonatkoztat, mert — szemben a tisztán történeti szemlélettel — éppen ezáltal válik tipikusan szociológiai szemléletté. Ez az, amit a német szociológia *Gegenwartsbezogenheit*-nek, a jelenre való beidegzettségnek nevez s a szociológiai gondolkozás egyik legfőbb jegyének tart. Hornyánszky számára ez a követelmény magától értetődik: ő ösztönösen mint modern ember közeledett az ókor felé, sőt éppen ezt a magatartást gondolta az ókor megismerése első feltételének. Később is kitartott mellette, hogy a múltat a mindenkori jelen szögéből lehet csak elbírálni és értelmezni. A kutató ismereteinek nagyságától, a múlt és jelen analógiáinak felfogására való képességétől függ, hogy mennyire tudja *a hajdan jelen* múltat a maga realitásában elképzelni s úgy megkonstruálni, hogy a történet halvány alakjai mögé az élet eleven embereit minden különösebb erőfeszítés nélkül odagondolhassuk. Ez nem történethamisítás, nem a múlttól idegen gondolat - alácsúsztatás, hanem a megértés *condicio sine qua non*-ja. Természetes viszont, hogy a túlságos közelség veszedelemmel is járhat s később éppen Hornyánszky hangoztatta, hogy pl. Pöhlmannak az antik szocializmusról és kommunizmusról írt hatalmas műve alkalmilag az ókori jelenségeket «talán túlságos közelségbe hozza a mai idők nagy problémájához».

Aki csak kevésbé is tájékozott Hornyánszky irodalmi munkásságában, az a mondottak után általánosságban már is igazat adhat annak a megállapításomnak, hogy az ő további fejlődése mindvégig ennek az ifjúkori elméleti alapvetésnek irányelveihez igazodott. S ezt a következeteséget nemcsak az egészre vonatkozólag, hanem egyes fölötté fontos részletkérdésekben is megállapíthatjuk. Mint ismeretes — erre később részletesebben visszatérünk — Hornyánszky foglalkozott először történelmi kutatásai során behatóbban a görög tömegek lélektanával. Azt lehetne gondolnunk, hogy e szempont fontosságára és termékeny voltára a tőle később annyiszor emlegetett és oly behatóan tanulmányozott Le Bon, Sighele, Ross, Tarde hívták fel a figyelmét. Ezzel szemben az ifjú Hornyánszky e dolgozatában, tehát olyan időpontban, amikor a tömeglélektan rendszeres kutatása még meg sem indult,¹ a legnagyobb meglepetésünkre a következőket olvassuk: «. . . ahol a társadalmi viszonyok az individuumot . . . annyira elnyomják, mint az ókor classicus két nemzeténél, ahol a közös emberi a collectiv nyilatkozatok révén olyan egyenlősített formában jelenik meg, mint azoknál, ott az egyetemes psychologianak, mint az

¹ Le Bon alapvető műve, *La psychologie des foules*, ugyanabban az évben, 1895-ben jelent meg. Hornyánszky ekkor még nem ismerte.

emberi lélek abstract tudományának, a legjobb vezérnek kell bizonyulnia a társadalmi jelenségek megértésénél». Az egyelőre még bizonytalanul használt terminológia ellenére itt egészen pontosan tömeglélektanról van szó. Fölötte jellemző dokumentum! Hornyánszky, aki elvszerűen szívesen átnézett szomszédos tudományterületekre szempontokért, ha ezek segítségével a maga tudományszakát gazdagítani remélhette, ez alkalommal egyik ilyen látszólag idegen területről zsákmányolt fontos szempontját, kezdő létére, ő maga absztrahálja az anyagból, a történelmi konkrétumokból. Olyasvalami ez, mint mikor az alagutat kétfelől fúrják s a középben találkoznak: Hornyánszky ezeknek az ú. n. idegen, ez esetben szociológiai szempontoknak a legtöbb alkalommal a fele útig ösztönösen eléjük ment s azért érezhette azokat annyira a magáéinak, mert mint *ideae innatae* öbenne már eleve zsongtak s keresték a konkrétabb megnyilvánulási formát.

II.

Hornyánszky a kezdet kezdetétől fogva kötelezőnek érezte a tudományos kutatásnál a tárggyal való belső összeforradást s leplezetlen leki-csinyléssel szólt a «tudósok» ama válfajáról, akik a mindenható módszert egyszer elsajátítva a kincset nem akarják parlagon hevertetni s nem ritkán minden tárgyszeretet nélkül, pusztán a mesterségben szerzett ügyesség fitogtatása, vagy a becses szerszámnak rozsdától való megóvása céljából tevékenykednek. Ezek számára mindegy, hogy milyen tárgyat dolgoznak fel. Hornyánszky mindig, még a látszólag tőle távolabbeső tárgyakban is a maga problémájának megoldását kereste s ez a probléma az esetek túlnyomó részében társadalomtudományi vonatkozású volt. Messze vezetne, ha ez alkalommal egész élete művét részletesebben akarnám taglalni. A bevezető szavakban hangsúlyoztam jelen áttekintésünk szükségszerű egyoldalúságát. Ennek megfelelően, tehát a szempontok és anyag teljesebb voltának mellőzésével, néhány kiemelkedőbb mozzanatnak közelebb-ről való szemügyre vétele kapcsán elsősorban azt vizsgálom, *hogyan nyilvánult meg a társadalomtudományi szemléletmód a filológus-történész Hornyánszky tudományos dolgozataiban.*

Vegyük taláalomra elő pl. a görög drámáról írt dolgozatait.¹ Vezető

¹ *Aristophanes* I. 1. A Thesmophoriazusai előadási ideje és értelme. 2. *Aristophanes és Platón*. Bpest, 1897. — *Az aristophanesi Eirene keletkezési idejéről*. E(gyetemes) Ph(ilológiai) K(özlöny), 1897. — *A görög dráma eredetéről* EPhK, 1899. — *Bevezetés a dráma lélektanába*, Bpesti VII. k. áll. főgimn. ért. 1903. — *Δράματα άνδρεια και γυναικεια* EPhK, 1905. — Tervezett egy külön munkát *A görög dráma eredete* címmel. Az EPhK-ben, 1899-ben közzétett dolgozat ennek csak egy része lett volna. — A bibliográfiai felsorolásba csak azokat a dolgozatait veszem fel, amelyeket célkitűzésem szempontjából fontosabbnak tartok.

szempontja ez alkalommal is, amikor a görög alkotó génusznak esztétikailag ma is legnagyobb hatású, nem egy esetben a mai színpadokon is közönséget vonzó termékeiről van szó, túlnyomó részben társadalomtudományi. A görög dráma eredetéről írt dolgozatában az érdekli, hogy a drámai előadások gyakorlata a görög társaséletnek melyik köréből bontakozott ki. Foglalkozott a dráma lélektanával is, de a legértékesebben az az Aristophanes érdekelte, akinek komédiái, művészi karikatúra voltak és torzításai ellenére is annyira hű képét adják az athéni társadalmi élet alapvonásainak. Lekötötte figyelmét az a fejlődés is, mely az író a politikai komédiától a társadalmi vígjáték felé vezette. Valóban Aristophanes, kinek pókhálójában — Péterfy Jenő szép kifejezése szerint — minden bogár, mely Athén piacán röpködött, fennakadt, méltó tárgya lehet a szociológia felé orientált érdeklődésnek. Hornyánszky külön nagy munkát tervezett róla, az alapot azonban ez alkalommal is annyira szélesre vetette, hogy műve csonkán maradt. Az a két jelentékeny torzó, ami tanulmányaiból kiadásra került, bámulatos tárgybeli tájékozottsággal és éles kritikai érzékkel értékesíti az aristophanesi komédiát, mint az akkori Athén erkölcsi, társadalmi tudásának letéteményesét, mint az egész népet foglalkoztató kérdések tükrét. Különösen érdekes társadalomtani szempontból Aristophanes és Platón összefüggésének sokat vitatott kérdése, melyhez annyi sikertelen kísérlet után Hornyánszky azért szól hozzá, mert úgy látja, hogy a sikertelenség egyik legfőbb oka az addigi kutatók szociológiai tájékozatlansága, amennyiben azok «a nő- és vagyonközösség történeti fejlődésére vonatkozó ismeretünket . . . nem használták fel olyan mértékben, miként az a kérdés eldöntéséhez szükséges lett volna». Ő maga egészen kivételesen tág ethnológiai ismeretekkel, de mégis a görög élet talaját soha lába alól el nem taszítva teljesen újszerű megvilágításba helyezi a filozófus és a komédiáíró ú. n. kommunizmusát. Ez alkalommal is, mint annyi más esetben, nem annyira a végeredmény a fontos, amely szerint különben a prioritás Aristophanes és nem Platón szövegét illeti, hanem a módszer, az a bizonyos egyéni módszer, amelyért az ifjú Hornyánszky olyan bátran állt ki a küzdőterre: a görög őstörténelem, az összehasonlító ethnológia körébe vágó, továbbá a jog fejlődésére vonatkozó kutatások eredményeit¹ mind sorompóba állítja, hogy a felvetett problémát mentől kielégítőbb módon tudja megoldani. Nagy kár, hogy Aristophanes-tanulmányait nem fejezte be. Más feladatok kezdték vonzani: ezek közül a görög orvostudomány története foglalta le munkás életének néhány évét. Mint ismeretes, Hippokratesről írt főműve² is erről a területről való.

¹ Hornyánszky külön is foglalkozott *A jog keletkezése és fejlődése* c. tanulmányában e problémával. (Bpest, 1899. Magyar Jogászegyleti Értekezések. XVIII. 8.)

² *A görög felvilágosodás tudománya. Hippokrates.* Bpest, 1910., a Magyar Tud. Akad. kiadása. E munkájának egyes előre megjelent részei: *Hippokrates*

Ez alkalommal megint olyan tárgykört talált, mely tehetsége érvényesítésére tág teret nyitott. Az orvostudomány története ugyanis olyasvalaki számára, aki tekintetét az egészre tudja irányítani, mélységes bepillantást enged — amint azt Ed. Meyer is hangoztatta — az V. sz. társadalmi és szellemi életébe, az utóbbi területen főleg a filozófia és természettudományok fejlődéstörténetébe. Hornyánszky, aki oly szívesen fordult más tudományágakhoz tanulságért, ez alkalommal élvezettel ismerkedett meg a modern orvostudomány főbb eredményeivel, módszerével. De vonzotta őt az újatkeresés vágya is, hiszen ezen a területen addig oly kevés történt. Szellemi alkotottságának megfelelően azonban itt sem érdekelték a bőségből kínálkozó szövegeproblémák, hanem az általánosabb, átfogóbb kérdések: hogyan fejlődött a legrégebbi időktől kezdve az orvostudomány, milyen kapcsolatban állt etikájában, logikájában, általában filozófiájában a korszellemmel, mit jelentett — mint szaktudomány — *akkor* a görögöknek s *később* az egész emberiségnek, mi volt a görög orvos szerepe, milyen volt a helyzete a társadalomban? Hornyánszky szemében a görög orvostudomány az V. sz.-i felvilágosodás egyik legtipikusabb megnyilvánulása s mint ilyen, csak a legszélesebb alapon, az egész görög társadalmi, politikai és szellemi életben érvényes összefüggések figyelembevételével közelíthető meg.

Tanulmányainak egy további csoportja közvetlenül a görög társadalom egyes nevezetesebb mozzanatait vizsgálja. Behatóan foglalkoztatta őt pl. az agonok, főleg a temetési versenyküzdelmek kérdése.¹ Az agonok keletkezését a halott hagyatékára támasztott jogigényeknek versenyküzdelmek formájában való eldöntésére vezeti vissza: a hagyatékészetszással kapcsolatos ősi szokások azután a görög vallási élet körében mintegy állandósították az agonokat. Eredményeihez ez alkalommal is úgy jutott s csak úgy juthatott el, hogy a görög források mellett bőségesen tanulmányozta a tulajdon kezdetleges formáira vonatkozó ethnographiai kutatások eredményeit. Egyenesen a görög társadalomfejlődés körébe vezet *Demotionidai* c.² dolgozata, mely az athéni társadalom szerkezetének egyik sokat vitatott kérdését, a polgári tagozódásban régtől fogva nagy szerepet játszó phratriák lényegét világítja meg. Sok szempontból ebbe a körbe tartoznak a polisról írt tanulmányai.³ Minket ez alkalommal főleg az a megállapítása

milieu-elmélete, Budapesti Szemle, 1909. — *A görög orvos a Kr. e. V. sz.-ban*. EPhK, 1909. — *A hippokratesi gyűjtemény ismeretana és logikája*. A Filoz. Társ. Közl. 1910. — *A Hippokrates-szel foglalkozó tanulmányok egy későbbi hajtása: Hippokratesről Tacitusig*. EPhK, 1928.

¹ *Temetési verseny küzdelmek az ősgörögöknél*. Bpest, 1900. — Ebből külön megjelent részlet: *Az agonok keletkezése*, EPhK, 1900.

² EPhK, 1916.

³ *A polis fogalma*. EPhK, 1920—1921. — *Kis- és nagyterületű állam*. (Polis és hellenistikus birodalom.) Történeti Szemle, 1921. (Eredetileg a M. Tud. Akadémia 1920 febr. 9.-i ülésén mutatta be.)

érdekel, mely szerint a polis megjelölés szigorúbban véve csak olyan államalakulásra foglalható le, ami a mentsvárul szolgáló, földrajzi értelemben vett polisból fejlődött ki. Ezen az alapon Athén valóban polis, míg Spárta kezdettől fogva egészen más államtípus. Tehát elsősorban a települési viszonyok határozzák meg, hogy adott esetben igazi polistról van-e szó. A továbbiakban különös figyelmet érdemel az a fejlődésrajz, melyben Hornyánszky a synoikismosba tömörült, egyébként heterogén törzsek és nemzetségek — később társadalmi osztályok — között lezajlott küzdelmek eredményeként az egyéni védelmi rendszernek az összes élet érdekek közösségévé való kiszélesedését, a központi hely magábaolvasztó erejét s mind ebben a folyamatban a törzsszerkezet döntő szerepét bemutatja. E fejlődés végső eredménye azután a polis magasabbrendű hivatásérzetének s ezzel szoros összefüggésben az élet magasabb színvonalát, szinte a teljességét jelentő városi kultúrának, majd később a nagyterületű állammal együtt az igazi nagyvárosnak a kialakulása.

Foglalkozott Hornyánszky vallástörténeti problémákkal is. E tekintetben nagyon figyelemreméltó az a dolgozata,¹ mely tulajdonképpen Kern művének (Über die Anfänge der hellenischen Religion) a bírálata. Mert Hornyánszkyknál annyira uralkodó volt a kritikai hajlam, hogy a saját gondolatai is sokkal bővebben ömlöttek, ha azokat frissiben egy általa szétrombolt gondolatrendszer roncsaiból bontakoztathatta ki. Ez az ő speciális, sokszor megfigyelhető majeutikája. E domináló hajlandóságának még akkor sem tudott sikeresen ellenállni, ha az alkalom talán mást kívánt volna tőle: ismeretes, hogy az egyébként általa oly nagyra becsült Schvarcz Gyuláról tartott akadémiai emlékbeszéde, amely műfaj tudvalevőleg hagyományosan a genus laudatívumhoz tartozik, egyes helyeken fölülte alapos s végül is — az alkalmat tekintve — nem kis meglepetést okozó kritikává szigorodott. A Kern-féle művel foglalkozó kritikájában mint a primitív vallásokra vonatkozó gazdag ethnographiai és szociológiai irodalom alapos ismerője mutatkozott be. Az innen kapott messzesugárzó szempontok birtokában úgy látja, hogy addig igazi görög vallástörténetünk, mely többé nemcsak istenképek egyszerű leírása, vagy az egyes mondák, illetőleg kultushelyek kölcsönös viszonyainak ismertetése, egyáltalán nem lehet, míg maga az egyetemes vallástörténet közmegelégedésre tisztázott tételekhez el nem jutott.

Részletesebben kell megemlékeznünk már érintett tömeglélektani kutatásairól, amelyek talán a leghuzamosabban kötötték le figyelmét. Idevonatkozó kutatásai szintén nem jutottak el a lezártságig, amennyiben összefoglaló művét, melynek már a tervét is közzétette, soha nem írta meg; mégis a megjelent bő vázlat és az egymást sűrűn követő előtanulmányok alapján² módunkban van megbízható összképet formálnunk úttörő jelen-

¹ *A görög vallás kezdeteiről.* EPhK, 1905.

² Maga a *Tervezet Tömegpsychologia és görög történet* c. A Magyar Filo-

tőségű elgondolásának legjellegzetesebb vonásairól. Csak azt kell előljáróban hangsúlyoznom, hogy e tanulmányokban nem a görög történelem tömeglélektani példatárnak való felhasználásáról van szó — ez ellen maga Hornyánszky a legerélyesebben tiltakozott — hanem arról, hogy a görög történelemnek eddig tisztázatlanul maradt szubtilisabb problémáit tömegpsychologiai tudással próbáljuk megközelíteni.

A tervezet szerint először azt a kérdést kívánta taglalni, miért alkalmas a görög történet speciálisan éppen tömeglélektani tanulmányokra. Majd a tömegre és annak funkcióira vonatkozó görög kifejezések vizsgálata után a tömegek létrejöttében szerepet játszó külső feltételeket kívánta szemügyre venni, amilyenek pl. a települési viszonyok, a polis belső élete, az agora, a népességi létszám, a közlekedési viszonyok, a hírszolgálat, az életszakások, a vallási és politikai intézmények. A központi részt a görög tömegek belső karakterére és a különböző fajtájú görög tömegekre vonatkozó vizsgálódás alkotta volna. Ilyen különböző tömegfajok pl. az ájtatos, a szemlélő és hallgató, az ácsorgó, mulató, vitatkozó és tanuló, gyűlésező, ítélő, harcoló, forradalmi és pusztító tömegek. Ezután következett volna a tömeg kézbentartásának és irányításának két legfőbb tényezője, a szó hatalma és a vezető egyéniségek természetrajza. Az előbbivel kapcsolatban Hornyánszky egy újfajta retorikára gondolt, melynél a súlypont a szónok és hallgatóság között kialakuló psychikai viszonyra esett volna. A munka utolsó fejezetében a tömegről és általában a népuralomról megemlégített legfontosabb antik bíráló megjegyzések — Thukydides, Platón, Euripides és Aristoteles nyilatkozatai — kerültek volna taglalásra.

A megjelent részletek áttanulmányozása után még nagyobbak látjuk azt a veszteséget, melyet a mű tollbanmaradása jelent: ezt a munkát senki úgy, mint Hornyánszky, egyhamar elvégezni nem tudja. Ha a görög-

zófiai Társaság Közleményei 1912-i évf. 4. számában jelent meg. E tárgykörbe vágó további dolgozatai: *A szó hatalma*. EPhK, 1914. — *A homerosi beszédek tömeglélektani vonatkozásukban (Rhetorica Homerica.)* Értekezések a történeti tudományok köréből XXIII. 10. Bpest, 1915. — *Die Idee der öffentlichen Meinung bei den Griechen*. Acta Litterarum ac Scientiarum R. Univ. Hung. Franciscus-Iosephinae, Sectio Philos. I. 1. Szeged, 1922. (Ugyanez magyarul: *A közvélemény eszméje a görögök között*, Társadalomtudomány, 1922). — *A szabadság nevében (Adalék a közvélemény történetéhez)*. Társadalomtudomány, 1922. — Tervezett egy külön nagyobb munkát is *A görögség és közvéleménye* címmel. Ennek egyik részleteként publikálta *Demokratikus eszmék és intézmények a görögök között a közvélemény keletkezésének szempontjából* c. dolgozatát (Klebsberg-emlékkönyv, Bpest, 1925.) — E tárgykörrel állnak összefüggésben még: *Modern retorika* Magyar Figyelő, 1911. — *A hadvezértől az ügyvédig*. Hum. gimn. hiv. egyes. Évk., 1921. — *A parlamentek ellen*. Társadalomtudomány 1921. — *A demokrácia és a parlamentarizmus válságáról*. Társadalomtudomány, 1926. — Összefoglaló szempontból visszatért e kérdésre: *Görög társadalomrajz* (1931.) c. művében is.

göket — amint arra Wilamowitz rámutatott — csak az értheti igazán meg, aki földjüket ismeri, akkor Hornyánszky útmutatása alapján egy lépéssel továbbmenve kétségtelen, «hogy csak akkor jutunk el a görögség igazi megértéséhez, ha nem elégszünk meg azzal, hogy az érzelmeivel vagy meseivel küszködő költőt, vagy a gondolatába mélyedt filozófust rekonstruálhatjuk a szövegekből, hanem ha majd szemtől-szembe látjuk ennek a délvidéki népnek mozgalmas, csoportosulásoktól élénk plein-air életét». Teljes joggal mutat rá, hogy a tömeglélektani szempont érvényesítése révén a görög életet alaptermészetében, intézményeiben, *éppen mint életet*, közelebbről ismerhetjük meg.

Az meg éppenséggel jellemző rá, hogy ezzel kapcsolatban is, mint mindig, a mozgalmas jelen életben megfigyelt vonások felhasználásával kívánja színesebbé, élőbbé tenni a múltat: a görög szónoklás megértéséhez pl. szükségesnek tartja, hogy a «mai szocialista és kommunista propagandaiskoláktól se rösteljünk majd tanulni»; aki pedig a görög népbíróság (heliaia) természetét és ezzel kapcsolatban a törvényszéki beszédek stílusát akarja lényeges vonásaiban rekonstruálni, az a görög források mellett haszonnal tanulmányozhatja a modern esküdtszék lélektanát, pl. Görresnek az esküdtek verdiktumáról írt alapvető dolgozatát, továbbá Garofalo kriminalógiáját, Tarde Philosophie Pénaleját. A jelen politikusainak viszont a szeget-szeggel módszert ajánlja figyelmükbe: eszerint a demagógiát sikerrel csak úgy ellensúlyozhatják, ha minden finnyasságot félretéve «egy kis gyakorlati tömeglélektan segítségével» maguk is megtanulják nemcsak azt a durvább demagógiát, amivel a nagyobb tömegeket kézben tarthatják, hanem azt a választékosabbat is, amely nélkül a parlament akusztikáját igazában sohasem ismerhetik meg. Íme a legtisztább «jelenre való beidegzettség!»

Csak elnagyolt vonásokban ismertetem Hornyánszky terjedelmes filológiai-történeti munkásságának a mi szempontunkból kiemelkedőbb mozzanatait. A futólagos szemléből is meggyőző erővel bontakozik ki az a megfigyelés, hogy nála a részletesebben ismertetett ifjúkori program a későbbi tudományos munkássággal a legszerveesebben összefügg. Utjának ezt a nyílegyenes voltát magyarázza részben az is, hogy a gyakorlati tudományos problémamegfejtések mellett szinte állandóan foglalkoztatták őt tudományelvi, főleg történetbölcséleti kérdések.¹ A konkrét probléma-

¹ Az e tárgykörbe tartozó dolgozatai közül megemlíthetők emlékbeszédei, amelyek sűrűn kitértek elvi problémákra: *Zeller Eduárd külső tag emlékezete*. Ak. Emlékb. XVI. 2., 1912. — *Schvarcz Gyula r. tag eml.* XVII. 15., 1917. (Egy része megjelent a Nyugatban 1917. évi.) — Schvarcz Gyuláról Hornyánszky közvetlenül halála után írt egy tanulmányt: *Schv. Gy. emlékezete*, Bpest, 1901.) — E körbe tartozik *Burckhardt Jakob* c. dolgozata, Nyugat, 1919. — További művei: *Történetírás és philosophia*. I. *Herbert Spencer és a történetírás*. Bpesti VII. k. külső áll. fog. ért. 1904. — *A görög művelődéstörténet különös tekintettel*

megoldások és elvi fejtegetések szövetkezése hozta létre élete végén azt a művét, melyet ismét csak programnak szánt, ami azonban ennél sokkal több: tulajdonképpen élete műve lényegének összefoglalása és rendszerezése. Az 1931-ben megjelent *Görög Társadalomrajz* c. művét¹ értem, mely lényeges részeiben az ifjúkori program elveit hangoztatja ugyan, de egészen más hangszereléssel. Az akkori *kezdőnek* egyszólamú, tisztán elvi melódiáját *most* hatalmas orkeszterként közel négy évtized gazdag tudós tevékenységének eredményei kísérik. Mert annak a görög társadalomrajznak — szociográfiának — a felépítéséhez, melynek szerényen csak a *tervét* adja, ő maga szállította a legtöbb követ, közöttük annyira kifaragottakat is, hogy éppen csak a helyükre kell őket illeszteni. Kissé merészebb általánosítással azt lehetne mondanunk, hogy a filológus-történész Hornyánszky egész élete műve elsősorban tulajdonképpen a görög szociográfiát szolgálta.

A szociográfia lényege, hogy a szociális mozzanatok problémáját minden egyes kultúrára vonatkozólag, mint pl. a nyelv, a gazdasági élet, állam és egyéb társasalakulatok, jog, vallás, erkölcs, irodalom, filozófia, tudomány felvesse s egymásmellettségben is, egymással való kapcsolatban is megoldja. A klasszika filológia — ezt Hornyánszky 1931-ben készséggel nyugtázza — egyes területeken e szempontból figyelemreméltó eredményekre hivatkozhatik ugyan, de azért még mindig nem értékesítette — saját kárára — a gazdag lehetőségek határáig azt a támaszt, melyet neki a szociológia, mint a társas jelenségek egyetemes elmélete, sok területen nyújthatott volna. Még mindig aránylag ritkán találunk ezen a területen olyan kutatót, kinél a «modern életet és embert kiváltképpen mozgató és érdeklő» kérdések és eszmék iránti érzék, más szóval «a társadalomtani beállítottság és a szociológusnak szemléletmódja» a kívánatos mértékben megállapítható lenne. Rendszerének összeállításával éppen az a célja, hogy ezen az úton «a különböző kérdéseknek jól megállapított helyet biztosítson» s általában felhívja rájuk a szakérdeklődés figyelmét.

A tervezet a megoldandó problémákat általánosakra és speciálisakra osztja. Az általános rész körébe utalja a nép, a nemzet, az egyes osztályok, a különböző társulatok, a társadalmi dinamika, a kollektív lélektan, az egyén és társadalom összekapcsoltságának problémáit, a középpontban

hazai viszonyainkra, EPhK, 1905. (Tulajdonképpen a Pecz Vilmostól szerkesztett Ókori Lexikonnak fölötté szigorú bírálata, melyet elvi fejtegetés vezet be.) — *A művelődéstörténet elméletéről*, A Magyar Filoz. Társ. Közl., 1905. — *A történettudomány általános jellegéről*. Minerva, 1924. — *Radikalizmus és történeti realizmus*. Társadalomtudomány, 1925. — *Romantika a történetkutatásban*. EPhK, 1925. — *A történet szerepe a népek öntudatában*. Társadalomtudomány, 1927. — Ide tartozó nevezetesebb bírálatai: *Carlyle*, Magyar Figyelő, 1914. — *Oswald Spengler*, Társadalomtudomány, 1921. — *Szekfü olvasásakor*. Társadalomtudomány, 1921.

¹ Acta Litt. etc. Sectio Philologico-Historica. Szeged, 1931.

a görög társulatok tanával; a speciális (kultúrológiai) rész pedig az egyes kultúrosztályokban a szociális mozzanatot, a különböző kultúrosztályok közötti interferenciát s az idegen befolyásokat veszi szemügyre. Érdekes azonban, hogy Hornyánszky ez alkalommal, bár a gyakorlati problémamegfejtést tartja szem előtt, milyen pontosan meghúzza a határvonalat a történelem és szociográfia között. Bár azt vallja, hogy a «társas együttélés ... a történetírás alapszemlélete» s hogy történelemről csak ott lehet szó, ahol közösség van, mégis elismeri, hogy e szempont egyoldalú érvényesítése külön disciplinát kíván: éppen a szociográfiát. Magyarázatul hangsúlyozza, hogy a kollektív nézőpont kizárólagos érvényesítésével az emberi történelem jelenségeinek végső magyarázatát megadni nem tudjuk, mert egyén nélkül nincs történelem. Akármilyen jogos, sőt szükséges az olyan történeti szemléletmód, mely az előtte feltáruló világot, anélkül azonban, hogy abból kilépne, a társas mozzanatok szemszögéből vizsgálja s abban az általánosat, az elvontat, a tipikust keresi, mégis lehetetlenség csak ezen az úton haladva a végső magyarázatig eljutni s az *egyéni lélek* figyelembe vétele nélkül történelmet konstruálni. Igaz ugyan, hogy «a történész az egyéni vonásokkal sem tud majd beszámolni, ha a generálisakat nem ismeri», de épp olyan igaz, hogy «a kollektív jellegű nagy keretek között és fölött nem a tömeg épít tovább, hanem benne és számára az egyén a maga találékonyságával, szabadságával, egységével». Az ifjúkori programnak ezen a ponton még kissé elnagyolt történetbölcséleti részleteivel szemben ezek a megállapítások jelentékeny fogalomtisztulást mutatnak, bár a régebbi álláspontnak gyakorlati felhasználhatóságát egyáltalán nem érintik. Hornyánszky maga kétségtelenül szociográfus, vagyis ilyen minőségben, már csak a koncentráltság biztosítása céljából is, a társas szempontok ellenzőjét teszi a szemére, valahányszor a görög történelem problémáihoz közelít. De, mivel az individualisztikus értékek nagy erejét és mellőzhetetlenségét épp olyan határozottan felismerte, sohasem feledi el, hogy ellenzője van s azt akkor veszi le, amikor akarja. Sajnálom, hogy kéziratban ránk maradt — egyébként befejezetlen — görög történelmét, amely szükségszerűleg csak e két szemléletmód szintézisét adhatja, nem volt alkalmam tanulmányozni s így e tekintetben róla véleményt nem formálhattam. Mindazok után azonban, amiket kiadott munkáiban módomban állt megfigyelni, nagy veszteséget jelentene, ha ezt a művét annyi posthumus munka közös sorsa, a kiadás elhúzódása, vagy éppen végleges elmaradása sújtaná.

III.

Amilyen tisztánlátással választotta el Hornyánszky a történelmet a szociográfiától, épp olyan pontossággal vontta meg életének utolsó korszakában a határvonalat a szociográfia és a szociológia között. S míg eleinte a tiszta szociológia a maga különvalóságában alig, hanem főleg mint

heurisztikus elv érdekelte, addig élete utolsó éveiben, alkalmilag társaságunk közgyűléseinek elnöki megnyitóiiban is, mind szívesebben foglalkozott a szociológia egyes elméleti problémáival. A róla adott kép hiányos lenne, ha *erről* a Hornyánszkyról megfeledeznénk. A részletekbe ez alkalommal sem kívánok menni, de két lényeges pontra rá kell irányítanom a figyelmet. Vizsgálunk kell nevezetesen azt, hogy a szociológiának melyik irányát vallotta Hornyánszky a magáénak s mi volt a felfogása a szociológia hivatásáról.¹

Az eddigieket röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy Hornyánszky olyan klasszikus filológus volt, aki alapos filológiai iskolázottságát történelmi problémák megoldásának, a történelmi kutatásokra való rátermettségét pedig a görög szociográfiának a szolgálatába állította.

Szociográfus létére azonban azt is tudja és elismeri, hogy a szociológia nemcsak heurisztikus princípium, hanem az önállóságra joggal igényt tartó, bár a lezártágot még el nem ért külön tudomány, amely, ha «biztosan megállapodott keretekkel, egyértelmű fogalmakkal, jól kidolgozott rendszerrel» még nem dicsekedhetik is, azon, hogy dilettánsok időtöltése legyen, már régen túljutott. A történész-szociográfus konkrét történelmi alakulatokkal foglalkozik, illetőleg ilyen alakulatoknak *egyszerváló* társadalmi viszonyait kutatja, a szociológust pedig *általában a társadalom* problémája érdekli.² «Amint a pszichológiának existenciáját nem teszi kétséssé az a körülmény, hogy vele együtt minden egyéb lelki és szellemi tudománynak is psychologizálnia kell, úgy a szociológiát sem ingathatja meg a történésznek szociologizáló kényszere.» Eszerint a szociológia absztrakt

¹ Fontosabb dolgozatai: *Megnyitó beszéd*. Társadalomtudomány, 1925. (Hornyánszky első elnöki megnyitója, melyben tömören körvonalazta társaságunk célkitűzését.) — *Nacionalizmus, szupranacionalizmus*, u. ott, 1926. — *Nemzeti és nemzetietlen szociológia*, u. ott, 1927. — *A szociológia mai helyzete*, u. ott, 1929. — *Két korszak között*, u. ott, 1930. — Figyelembe veendő részletek találhatóak e szempontból *Görög társadalomrajz* (1931.) c. művében is.

² 1905-ben *A görög művelődéstörténet különös tekintettel hazai viszonyainkra* c. dolgozatában Hornyánszky még nem tett pontos különbséget szociológia és szociográfia között: «... itt volna már az ideje, hogy a különböző társas tüneményeket, a családi, törzsbéli, osztály- és rendbéli, állami, egyesületi, társas érintkezési, közfelfogást és véleményt kifejező, tömegszerűen megnyilvánuló stb. tüneményeket egy közös név alatt (talán a szűkebb értelemben vett *sociologia* neve alatt) külön tudományzakba is csoportosítsuk az egyes népek történetírásában». Nyilvánvalóan szociográfiára gondol, amikor szociológiát mond. — A szociológia önállóságát különben Belowval szemben is védelmezte, aki a társas jelenségek kutatását mindenáron a történész kezei között akarta meghagyni. «Csodálatos dolog, — fejtegeti Hornyánszky, — hogy nem veszi észre, hogy a hisztikusnak mily nagy könnyebbséget jelent, ha elméletileg már tisztázott általános fogalmak segítségével magyarázhatja a maga külön anyagát, a történelmi alakulatokat.» (Társadalomtudomány, 1929., 304. l.)

tudomány, ami azonban nem jelentheti — s ez a lényeges pont — a valóságtól való elrugaszkodást. De akármennyire elválaszthatatlan egységben látja is a történész Hornyánszky a történelmet a szociológiával, egyáltalán nem hajlandó azért a kettőt — most már a gyakorlatban sem — azonosítani.

Hogy a társadalom tudománya kiheverhette a gyermekbetegségeit, amelyek között nem az utolsó helyet foglalta el a rossz helyen alkalmazott mechanisztikus természettudományi felfogás, hogy sikerült önmagát egyáltalán megtalálnia, abban Hornyánszky szerint oroszlánrésze van a kultúr-múltunkba kapaszkodó történeti érzéknek, az emberekről és társas viszonyaikról alkotott helyesebb, beható részletkutatásokon alapuló történeti ismereteknek. Ezek között is instruktív volta miatt előkelő helyet foglal el az antik hagyomány, főleg mégis a görög történelmi fejlődésre vonatkozó kutatások eredménye. A szociológia szerinte a társadalom összes jelenségeinek és ezek egymáshoz való viszonyainak csak a vázát adja, melyhez a ruhát a konkrét történeti adottságok szolgáltatják.

Ebből következik, hogy «jaj annak a szociológiának, amely a történeti szemlélet bázisát akarná a maga lábai alól kirúgni». Az ember mint társadalmi lény sem hiposztázálható; a legelvontabb célkitűzésű társadalomtani kutatásnak is figyelembe kell tehát vennie, hogy hús és vér szerint elkülönülő emberekkel foglalkozik, nem pedig levegőre sem szoruló általános fantomokkal.

A légüres térben mozgó szociológia helyett Hornyánszky «nemzeti szociológiát» kíván, amin azonban nem politikai tendenciájú, tehát nem hazafias színekre mázolt szociológiát ért, hanem egyszerűen azt a társadalomtudományt, mely respektálja a nemzet konkrét tényét. Gondolatát egészen világosan mutatja a következő megállapítása: «Modern tudományos szociológiának csak olyat ismerhetünk el, amely a faji és népi elkülönülések alaptényéből indulva ki és az egész történeti fejlődésnek útvonalát követve a nemzeti életnek központi helyet biztosít vizsgálódásaiban». Ezzel szemben a nemzetietlen szociológia, mely «a jobbik esetben nem látta, a rosszabbikban nem akarta látni az emberi társas élet alapfeltételeit és természetes tendenciáit», mint tudomány, teljesen irreális.

Az ilyen értelemben vett nemzeti szociológia, bár — ismétlem — politikai célokat közvetlenül nem kíván szolgálni, mégis nemzetregeneráló erővel bír, tehát ipso facto hazafias szempontból is nagy szolgálatokat tehet. Hornyánszkynek tántoríthatatlan meggyőződése volt s ezzel társaságunk gyakorlati célkitűzéseinek is mélyebb értelmet adott, hogy «a társas-történeti jelenségeknek intenzívebb ismerete és hívebb számbavétele által» a magyar értelmiséget az öneszmélésnek egy magasabb fokára, s ezáltal a társas szervezkedések erejének tudatosabb felfogására lehet és kell emelni. E feladat elől annyi vérveszteség és anyagi pusztulás után kitérni annál kevésbé szabad, mert veszteségszámlánkon éppen elég nagy tétel az, amiért a felelősséget a nemzetietlen, az ú. n. radikális szociológia adeptusai-

nak kell viselniök. «Nem szabad visszatérnie — kiált fel Hornyánszky — annak az arcpirító gyalázatnak, hogy Magyarország fölött a tudatlanságában oly könnyen megteveszthető közvélemény segítségével egy pár jól szervezett, jó dialektikájú, de féltudós radikálista döntsön.»

Nyilvánvaló, hogy ennek az egész gondolatsornak éle a radikális szociológusok ellen irányul. Hornyánszky kifogyhatatlan érvekben és támadó kedvben egyaránt, ha ezekre kerítheti a szót.¹ Legfőbb bűnüknek tartja, hogy «a társas-történeti valóság feltételeinek hibás megítéléséből indulnak ki s ez alapon hibásan támasztanak követelményeket a társaspolitikai életnek fenntartása vagy megváltoztatása tekintetében»; legfőbb hipokrizsiának, pedig azt, hogy a történeti erőknek, a hagyománynak lekicsinylésével merészelnék progresszív politikát hirdetni, ami pedig csak organikus fejlődés eredménye lehet. Az arckép, melyet jóval a végső lealcázás előtt (még 1911-ben) erről a típusról rajzolt, mindennek mondható, csak hízolgónak nem: «Foglalkozására nézve — büszkén hirdette saját maga — *szociológus*, s ezen a címen egy-két műkifejezés ismételtetésében kimerülő frazeológiájával és felületes természettudományi ismereteivel bátran hadat üzent minden hagyományos tudománynak, elsősorban a humanista tudományoknak: filológiának és történelemnek, amelyekben a feudális világnézetnek kárhozatos fegyvertársait szimatolta». A szakadékot, mely tőlük Hornyánszkyt a történeti részletkutatásokból kibontakozott szociológus-elmélekedőt elválasztotta, áthidalni egyáltalán nem lehet. S ha választania kellett volna neki egy ilyen szajkó-szociológus és egy a szociológiától elvonatkozott, azt magától elutasító, egyébként azonban becsületes részletkutató között, választása pillanatig sem lehetett volna kétséges: «A távolról kölcsönzött elméleti tudás hiányait a szakember erényei ellensúlyozhatják; a szakismeretek tévedéseit és hiányosságát semmi sem pótolhatja».

A legutolsó években Hornyánszky, társaságunk ülésain is, többször felemelte szavát tudomány- és művelődéspolitikai kérdésekben.¹ Mivel felfogása szerint minden társadalomtudománynak a kultúrfilozófia egészében kell harmonikusan felolvadnia s mivel a társas mozzanat egyetlen kultúr-

¹ E kérdést a már más vonatkozásban említett dolgozatai (*Radikalizmus és történeti realizmus* [1925.] — az 1925. jan. 25-i *Megnyitó beszéd*) kívül behatóbban tárgyalja *Radikalizmus* c. (befejezetlen) cikke, Magyar Figyelő, 1911. — L. még *Radikális kis káték*, u. ott, 1913. — Különböző dolgozatai és bírálati számtalan esetben érintik a problémát.

² Nevezetesebb hozzászólásai a kérdéshez: *A kultúráról, kultúrértékekről és a társadalomtudomány értékeléséről*, Társadalomtudomány, 1924. — *Javaslat a középiskolai tanárjelöltek szociálpolitikai képzése tárgyában*, u. ott 1926. — *Tudománypolitikánk feltételei*, u. ott, 1927. — *A középiskola krízise*, u. ott, 1928. — *Az európai kultúra*, u. ott, 1928. — Elnöki megnyitó és hozzászólás *Az értelmiség válságáról* tartott értekezleten, u. ott, 1931. — *Mi is az a szellem-történet?* u. ott, 1931. — *Veszélyben a magyar kultúra*, u. ott, 1932.

jelenségben sem hiányozhatik, természetes, hogy a szociológus szemléletmódja ezekben a megnyilatkozásokban is fontos szerephez jut. A kultúrpolitikai irányítást és a szociológiai felvilágosítást egységben látván, s mint társaságunk elnöke is, egyik legfőbb feladatának tartotta, hogy a szociológiának, mely önálló tudományként aránylag későn érkezett s nálunk jóformán az összes pozíciókat elfoglalva, sőt részben az ezekhez vezető utakat is lezárva találta, helyet biztosítson a magyar nap alatt. E cél elérése érdekében fáradozó volt s elismerésre méltó leleményességgel próbálta a legerősebben lelakolt zárat is felnyitni. Nagy gondja volt arra, hogy a jövő nemzedék formálásában a szociológiai ismeretek fontosságuknak megfelelő szerephez jussanak: a közegészségügyi és társadalompolitikai országos értekezleten pl. azt javasolja, hogy a történelem és nyelvi szakos tanárjelöltek számára kötelező kollokviumokkal kapcsolatban írássék elő a közgazdaságtan és politika hallgatása. Arra is volt gondja s a munkából is kivette a maga részét, hogy az egyik legnépesebb budapesti egyetemi internátusban a leendő értelmiségi vezetők számára társaságunk szociológiai szemináriumokat tartson. A közoktatási tanácsban elsősorban az ő kezdeményezésére külön bizottság foglalkozott azzal, hogy a tanítóképzőkben a megfelelő társadalomtani oktatást előkészítse. Mindebben a tevékenységében az a megfontolás vezette, hogy az iskolán keresztül, ahol a tanító és tanár személye annyira fontos, a magyarság minden rétegébe, elsősorban mégis intelligenciánkba szétárasztassa azt a pozitív tudást és szemléletmódot, melytől bajaink enyhülését remélte.

A szociológia hivatalos elismertetésének terén is állandóan éber volt. Az ő érdeklődése nagyrészt hozzájárult, hogy a Pázmány Péter tud. egyetem kiküldött egy szociológiai tanszéki bizottságot, ami az első fontos lépés volt az annyira hiányzó tanszék megszervezése irányában. Ugyancsak sokat fáradozott azon is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia II. osztálya külön szociológiai bizottságot szervezzen. Mindezek a törekvések mérhetetlen sokat veszítettek korai halálával s emléke iránti kegyeletünket elsősorban azzal kell lerónunk, hogy az általa istápoltt törekvéseket nem hagyjuk gazdátlanul.

Hornyánszky általában sokoldalú, eredeti, úttörő szellem volt, a klasszika filológiában pedig szinte egészen újszerű tudós-típus, aki hatalmas tudását nem sajnálta a gyakorlati élettel is összefüggő fontos kérdések megoldásánál latba vetni, s akinek tudományos problémalátását is — *elv-szerűen* — befolyásolta a körülötte zajló élet. Ez nála a tudomány missziójába vetett hitéből fakadt, nem pedig a tudomány aprópénzre való felváltásának banauzikus gondolatából. Élete, soha nem ingadozó erkölcsi bátorságán kívül, mellyel tudományos meggyőződéséért bármikor síkra szállt, főleg két irányban példaadó. A klasszika filológia, általában a történeti tudományok művelői felé a tekintetben, hogy szemüket mindig az egészre irányozzák, még akkor is, ha éppen valami részletet kutatnak, hogy

a jelen környezettel mentől közvetlenebb érintkezést keresve, annak bajai-
val, égető problémáival, azok megoldási kísérleteivel foglalkozva szívják
tele magukat életismerettel és valóságérzéssel, hogy soha az embernek
társaslény voltáról meg ne feledkezzenek s ne resteljenek iskolába járni
azoknál a tudományágaknál, melyeknek elhanyagolása csak megbosszul-
hatja magát. A szociológusok felé pedig élete műve a tekintetben intelem,
hogy ne engedjék magukat légüres térben mozgó fantomoktól félrevezetni,
hanem műveljék a szónak Hornyánszky-adta pregnáns értelmében vett
nemzeti szociológiát, mellyel a szó politikai értelmében vett nemzetnek is
a legjobb szolgálatot tehetik. Emlékét, mint olyan férfiúét, aki társaságunk
zászlaját elsőként, éveken át, a szintiszta tudományos törekvések szolgálá-
latában szerzett törhetetlen erővel, magasra emelte és folyton előbbre
vitte, mindig hálával és szeretettel fogjuk őrizni.

Huszt József.